

СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ПОЛИТОЛОГИЯ“

**„ДЕМОКРАТИЧНАТА МАСКА НА
ПОЛИТИЧЕСКОТО ИНЖЕНЕРСТВО:
ИЗМЕНЕНИЯТА НА ИЗБОРНИТЕ ПРАВИЛА В
БЪЛГАРИЯ (2009-2021 г.)“**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен „доктор“ по научна специалност 3.3.

Политология – Български политически процес

Докторант

Димитра Димитрова Воева

Научен Ръководител:

доц. д-р Стойчо Стойчев

София,

2023

Докторант: Димитра Димитрова Воева

Тема на дисертацията: „Демократичната маска на политическото инженерство: измененията на изборните правила в България (2009-2021 г.)“

Дисертационният труд се състои от 196 страници основен текст (увод, три глави и заключение) и 146 страници приложения. Използвани са общо 211 източника както на български, така и на английски език.

Дисертацията е обсъдена и предложена за публична защита на заседание на катедра „Политология“ към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, проведено на 15 юни 2023 г.

Защитата на дисертацията ще се състои на от часа

В

.....
..... Материалите са на разположение в кабинет № 324, блок 4, бул. „Цариградско шосе“, № 125.

Състав на журито:

Председател на журито:

Рецензии:

1.

2.

3.

Становища:

1.

2.

3.

Съдържание

Обща характеристика на дисертацията.....	4
Актуалност.....	4
Цели и предмет.....	5
Хипотеза.....	6
Задачи.....	6
Ограничения на изследването.....	7
Кратко изложение на дисертацията.....	7
Глава 1. Избирателни системи и изборни реформи: теория и практика.....	7
Видове избирателни системи и тенденции.....	8
Преференциално гласуване.....	9
Връзка между избирателна и партийна система.....	10
Изборни реформи.....	11
Българска избирателна система.....	12
Глава 2. Съдържателни аспекти на предложенията за изборни реформи в България.....	12
Глава 3. Практическа реализация на изборните промени.....	18
Обобщение и анализ на преференциалното гласуване за парламентарни избори.....	19
Дял на преференциалното гласуване.....	19
Дял на преференциалното гласуване по партии.....	20
Брой на кандидатите, преминали квотата.....	22
Ефективни преференции.....	23
Брой преференциално избрани депутати.....	24
Фактори за динамиката на преференциалния вот.....	26
Анализ на ефекта от машинното гласуване.....	31

ЗАКЛЮЧЕНИЕ	32
Приноси на дисертационния труд	35
Публикации по темата на дисертационния труд.....	36

Обща характеристика на дисертацията

Актуалност

Изборите са фундамент на съвременната демокрация. Въпреки че от съществено значение за изборния резултат е ролята на партиите и кандидатите – техните политики, визия и имидж, важни са и изборните системи и технологии, които определят „правилата на играта“. Едни и същи участници биха могли да се представят по различен начин в зависимост от използваната система. Това е и причината политическите играчи, които търсят възможност да подобрят своето представителство, да се опитват да променят правилата с очакване за по-добри шансове.

В изследвания от настоящата разработка период българското изборно законодателство е обект на чести промени. Съществена изборна реформа е реализирана през 2009 г. През 2011 г. изборният процес е кодифициран. По първия кодекс са проведени местните и президентските избори от октомври 2011 г. и предсрочните парламентарни избори през 2013 г., като преди всеки от тях кодексът е променен веднъж. През март 2014 г. Изборният кодекс е заменен с нов, а месец по-късно търпи промени. За периода 2014-2021 г. действащият Изборен кодекс претърпява изменения и допълнения общо 23 пъти. Рекорд в отрицателен план е поставен през 2016 г., когато промени са направени само 10 дни преди президентските избори. Промени са направени и около два месеца преди европейските избори през 2019 г., както и около 3 месеца преди местния вот през октомври. Такива предхождат и парламентарните избори на 4 април, както и проведете се избори през юли 2021 г. Няма да бъде преувеличено твърдението, че промените преди избори са трайно установена практика, а липсата на такива е по-скоро изключение.

Темата за изборните реформи е актуална и сред обществото, вероятно подсилвана от ниските нива на доверие в публичните институции и политическите партии. Желанието за по-качествено управление превръща изборните правила в символ на промяната. Според френския социолог Густав Льобон няма нищо по-фатално за едно общество от манията за големи реформи. Той възприема институциите и законите като външно проявление на нашия характер и поради това смята, че сами по себе си те не могат да променят този характер (2021:8). Изборната реформа в България е натоварена със свръхопачквания да разреши съществуващите демократични дефицити. Фактът, че решението на проблемите

може да стане само след дълбока промяна в характера на обществото, остава пренебрегнат. Тенденцията се вписва в духа на времето - търсенето на лесни решения на сложни проблеми, наблягането на промяната на формата, а не на съдържанието. Популярността на темата на свой ред създава условия за нейната „политическа употреба“. В разглеждания период много често са обсъждани и предлагани различни предложения, сред които: въвеждането на електронно дистанционно гласуване, машинно гласуване, задължително гласуване, уседналост на местни избори, правила за гласуване в чужбина, механизъм за определяне на изборния резултат, видеонаблюдение и други. Една от най-популярните теми, върху която са възлагани сериозни очаквания, безспорно е „гласуването за личности“. Темата условно обединява под общ знаменател възможността за въвеждане на т.нар. „мажоритарен елемент“ чрез преференциално гласуване, мажоритарен избор за част от народните представители (смесена избирателна система) или преминаване към изцяло мажоритарна система. Следва да направим уточнението, че преференциалният вот в рамките на гласуване в партийни листи не е по същество мажоритарен елемент, а само възможност за пренареждане на партийната подредба при пропорционален резултат. Това понятие се употребява погрешно в публичното пространство, а налагането му е следствие от популярността на мажоритарната система в обществото.

Цели и предмет

Ортега и Гасет пише в „Темата на нашето време“, че първоначално законите идват в резултат на някаква необходимост, но в последствие се превръщат в израз на надежда и желание. Разработката ще търси отговора на въпроса, който той поставя: „Дали ли са някога формите на правото очакваното от тях щастие?“ (Ортега и Гасет 2016:156). Засиленият интерес към реформирането не съответства на равносметката от прилагането на определени правила. Закономерно би било всяка реформа да бъде следвана от анализ на постигнатите резултати. Фактът, че реформите често се предлагат по-скоро като търсен имиджов ефект, не подпомага процеса. Това насочи фокуса на дисертационния труд към въвеждането на преференциалното гласуване - една от най-значимите промени в разглеждания период. Разработката проследява динамиката на преференциалния вот на отделните избори, включително и по партии. За да се обърне внимание на начина, по който изборните реформи се използват като инструмент за осигуряване на политическо

предимство, освен върху данните, се поставя акцент и върху парламентарния дебат относно мажоритарния вот и преференциалното гласуване. Така могат да бъдат обобщени и двата предмета на изследване: дебатът за промените в изборните правила и ефектите от приетите правила.

Хипотеза

Хипотезата на настоящата разработка е, че политическият елит инструментализира изборните реформи, като се опитва да реализира сравнителни предимства непосредствено преди избори. Партиите и отделните политически играчи променят „правилата на играта“ в съответствие с интереса си да печелят предимство пред своите опоненти или предлагат реформи, за да постигнат имиджов ефект. Тази по същество междупартийна надпревара се маскира като желание за повече демокрация, по-справедливи изборни правила и резултати. Реформата се представя като възможност за прелегитимация на изборния процес и съответно повишаване на избирателната активност. Въпреки че този мотив много често се употребява от политическите сили, изследването на преференциалния вот показва, че той има влияние върху персонализацията на мандатите и разпределението им между партиите, но не и върху мотивацията на избирателите да упражнят правото си на глас.

Задачи

За да се докаже хипотезата, са изпълнени следните задачи:

- Проследен е парламентарният дебат при обсъждането на мажоритарната избирателна система, смесената избирателна система и преференциалното гласуване;
- Изведени са основните мотиви, които се посочват от парламентарните партии в подкрепа или против въвеждането на мажоритарна избирателна система и преференциален вот;
- Анализирани са цялостният политически контекст, в който се приемат промените, обществените настроения по темата и тяхното отражение при гласуването на промените;
- Проследен е размерът на използване на преференциално гласуване и неговата динамика на петте парламентарни избора, проведени в периода 2014-2021 г.;

- Направен е сравнителен анализ на преференциалния вот по партии, както и на броя на преференциално избраните депутати;
- Установени са факторите, които водят до повишаване или намаляване на преференциалния вот;
- Проследени са размерът и динамиката на използване на преференциалния вот в периода 2007 г. – 2019 г. на избори за Европейски парламент.

Ограничения на изследването

Предложеното изследване се характеризира с едно съществено ограничение. В разглеждания период промените в изборните правила са много, а някои от тях са обект на многократни изменения. Това налага ограничаване обхвата на изследването. Единият възможен вариант беше стесняване на времевия обхват. Другата възможност беше фокусиране върху определени ключови промени. Така се стигна до поставяне на акцент върху мажоритарния вот и „мажоритарния елемент“ - тема, която многократно е употребявана политически. По този начин изследването не носи пълна информация за промените. Въпреки това то дава по-цялостна картина за подхода на политическите партии при осъществяването на реформи в изборните правила.

Кратко изложение на дисертацията

Глава 1. Избирателни системи и изборни реформи: теория и практика

В първата глава е направен преглед на основната българска и чуждестранна литература по темата. По този начин са определени обхвата и съдържанието на основните понятия. Разгледани са избирателните системи – техните видове и особености, както и връзката им с партийните системи. За да разберем защо интересът към изборните правила и тяхната промяна от страна на политическия елит е толкова висок, на първо място е изяснено **какво представлява изборният процес, кои са неговите основни елементи и какво е неговото значение**. Редица автори определят изборите като “игра” (Larocse 1969, Massicotte, Blais, Yoshinaka 2004, Voix 1999). Като всяка игра, в изборите има победители и победени, а изборните правила могат да окажат съществена роля за представянето на отделните играчи. Tsebelis дефинира избирателните системи като „преразпределящи институции“, защото дават или отнемат сила от един, за сметка на друг. От това следва, че винаги има печелеща и губеща страна (Tsebelis 1990). Изборните правила определят

червените линии, които участниците не бива да преминават. Не е изключено правилата да се окажат по-благоприятни за някои от играчите, отколкото за други. Във всички случаи обаче правилата се вземат предвид и с тях се съобразява кампанията, стратегиите и поведението на отделните кандидати.

Провеждането на избори се осъществява чрез избирателна система, представляваща съвкупност от правила. Най-общо правилата регламентират как се гласува и как подадените гласове се превръщат в мандати (Gallagher and Mitchell 2005:3). Значението на избирателната система е толкова голямо, че партия с дадена подкрепа може да получи съвсем различно представителство във властта, в резултат от въвеждането на едни или други изборни правила (Taagepera 2009:678). Избирателните системи имат *„опосредстваща функция между предпочитанията на гражданите и правителствените политики.“* (Стойчев 2018:57). Те могат да окажат влияние и върху легитимността на институциите, както и да бъдат инструмент за разрешаване на конфликти в обществото (Reynolds, Reilly and Ellis: 2005).

Правилата за гласуване могат да повлияят на поведението на избирателите, както и на останалите участници в изборния процес: кандидати, партии, фракции и т.н. (Duverger 1964; Cox 2003; Reynolds, Reilly and Ellis 2005). Освен изборните правила, Taagepera (2009:678) включва към избирателната система и уменията на гражданите да използват правилата. Reynolds, Reilly and Ellis (2005:10) твърдят, че от вида на избирателната система зависи доколко е достъпно гласоподаването - ако изборните правила са сложни или са така устроени, че гласът на избирателите да има малко отражение върху управлението на страната, това би понижило значението на изборния процес. Бихме добавили тук и в по-широк план изборното законодателство на дадена страна и начина по който правилата са регламентирани, тъй като това би могло да окаже съществено значение за тяхното функциониране.

Видове избирателни системи и тенденции

За да се вникне в дълбочина в мотивите на инициаторите на промени в изборното законодателство, са разгледани **основните видове избирателни системи, техните предимства и недостатъци и резултатите, до които водят.** Този преглед дава основа за критично осмисляне на предложенията за въвеждане на мажоритарна избирателна система

и преференциален вот. Направен е и анализ на **тенденциите при изборните реформи**. Посочени са публикации на Reynolds, Reilly и Ellis (2005), Josep Colomer (2004), Alen Renwick (2010). Изложен е изводът, че водени от генезиса на изборителните системи има основание да считаме, че реформите ще бъдат все повече в посока застъпване на пропорционалността. Цитираните изследвания потвърждават, че пропорционалността е свързана със засилване на представителството на отделните обществени групи и интереси. Следва да се подчертае, че изборителната система не е пряко свързана с качеството на демокрацията – някои от най-старите демокрации прилагат мажоритарни системи. От друга страна, има и държави, които прилагат пропорционални системи, но не могат да бъдат класифицирани като демократични. Не на последно място, изборителната система следва да отговаря на характеристиките на дадено общество. Това, което функционира добре в определена социална и политическа среда, може да бъде абсолютно неприложимо за друга.

Преференциално гласуване

Един от основните фокуси на настоящия труд е преференциалното гласуване. В текста са разгледани разновидностите, в които се използва в различните държави. Посочени са две типологии за класификация на преференциалния вот – на Shugart (2005) и на Passareli (2020). Обърнато е внимание на ефектите на преференциалния вот върху вътрешнопартийното съревнование. Този елемент най-ясно олицетворява определението за изборителна система, използвано от Cox, че изборителната система представлява редица закони и партийни правила, които регулират партийното състезание, както между отделните партии, така и в рамките на самите партии (Cox 1997: 38). Там, където се използва преференциално гласуване, кандидатите не могат да разчитат само на партията, за да бъдат избрани, а трябва да се състезават със своите съпартийци (Katz 1985:230). Това дава възможност отделните кандидати да „играят“ за себе си и това невинаги съвпада с партийната политика. Кандидатите могат да заемат позиции, които се различават от партийните, или да акцентират върху теми, към които има повишен интерес в техния район, и с които по някакъв начин са свързани. При някои изборителни системи кандидатите имат стимул да се разграничават от своите съпартийци и да се стремят да печелят личен вот (Marsh 2007:501).

Поставен е акцент върху **възможността за гласуване за отделни кандидати и избирателната активност**. В цитираните публикации няма еднозначен извод за връзката между двете. Според някои изследвания преференциалното гласуване е допълнителен стимул за гласуване (Anduiza 2002; Sanz 2015). Други (Marsh 1985) посочват, че няма връзка или че зависимостта е противоположна. Според Soderlund (2016) избирателната активност е най-ниска при избирателни системи, които поставят в центъра отделния кандидат и следователно най-висока при системи, с фокус върху политическите партии – т.е. затворени кандидатски листи. Това, което е важно да се има предвид, е, че от голямо значение е специфичният контекст, в който се провеждат изборите, образователното ниво на избирателите, наличието/отсъствието на опит и традиции при използването на подобни изборни правила и други.

Представени са изследвания, които намират зависимост между **отворените листи и корупционните практики**. Отворените листи придават по-голямо значение на личната репутация на кандидатите, отколкото затворените (Carey and Shugart 1995; Sartori 1976; Taagepera and Shugart 1989). Reed (1994) отбелязва, че при състезание между кандидати от една и съща партия те не могат да си осигурят предимство чрез идеологически тези или поставяне на акцент върху различни теми, тъй като такива вече са зададени партийно. Това може да доведе до търсене на други инструменти за осигуряване на предимство пред опонентите: собствена харизма и качества, но също така и нерегламентирани практики за осигуряване на предимство.

Връзка между избирателна и партийна система

В литературата съществуват най-общо два основни подхода към изучаването на връзката между избирателната и партийната система – първият разглежда **партийната система като резултат от избирателната система**, а вторият - **избирателната система като продукт на партийната система**. По отношение на първия подход най-голям принос има френският политолог Maurice Duverger. Според известния „Закон на Дюверже“ мажоритарните избирателни системи с относително мнозинство водят до формиране на двупартийни системи (Duverger 1964:217). Съществува връзка и между мажоритарните системи в два тура и пропорционалните системи, които благоприятстват развитието на многопартийните системи (Duverger 1964:239). Като примери за този подход са разгледани

още Duverger (2003), Riker (1982), Douglas Rae (1967), Lijphart (2012), Pipa Norris (2004), Richard Katz (1980). По отношение на втория подход - избирателната система като продукт на партийната система, са разгледани следните автори: Grumm (1958), Lipson (1959), Rokkan (1970), Voix (1999), Benoit (2007), Colomer (2005;2018) и Taagepera (2009).

И двата подхода имат своето основание. Дисертацията се придържа повече към подхода на авторите, които разглеждат избирателната система като продукт на партийната система.

Изборни реформи

Разгледани са две водещи концепции за това **какво стои в основата на изборните реформи**. Първата поставя в основата на промяната единствено интереса на партиите (Lipson 1959; Rokkan 1970; Voix 1999; Norris 2004; Colomer 2004, 2005; Brady and Mo 1992; Stein, Owens, Leighley 2004; Birch 2003). Втората допуска, че освен интереса, може да има и други фактори, които могат да подтикнат към промяна на избирателната система. Такива могат да бъдат: налагането на реформата отвън (в случаи на двукамарен парламент, съдебно решение, референдум) (Katz 2005), противоречие между партийен интерес и идеология (Taagepera 1999), притискане на политическия елит от граждани, активисти, експерти (Renwick 2010), които принуждават елита да приеме реформи, за да не изглежда, че ги блокира (Shugart and Wattenberg 2001) и други.

Застъпен е и въпросът за **честотата, с която се реализират изборните реформи**. Следва да се има предвид, че повечето автори се фокусират върху големите изборни реформи и поради това считат, че такива по-скоро се реализират рядко (Donovan 2006; Dunleavy and Margetts 1995; Lijphart 1992; Cox 1997; Katz 2005; Renwick 2010; Sakamoto 1999; Fishburn 2003). Противоположната теза се застъпва от Benoit, според когото неустойчивостта на избирателните системи е заложена в тяхната същност – те преразпределят силата от един към друг играч. Следователно не може да се очаква да има сътрудничество между отделните страни, а борба за преимущество, която определя неустойчивия характер на избирателните системи (Benoit 2004).

За да се докаже, че **изборните реформи се използват като „панацея“** за съществуващи проблеми, в текста са разгледани италианската реформа от 1993 г., реформата в Япония от 1994 г. и Нова Зеландия през 1993 г. Направен е изводът, че докато в Италия, Япония и Нова Зеландия съмненията за манипулации и корумпираност засягат по-общо

политическия елит, в българския случай недоверието е насочено и конкретно върху изборния процес. Интересно е защо и при тези по-общии случаи на недоволство фокусът пада върху изборните системи. В своето изследване на изборителните реформи Alan Renwick отбелязва, че опитите да се насочи интересът на гражданите към необходимостта от изборна реформа са безуспешни. Това се променя, когато недоволството на гражданите е насочено към политическия елит, а елитът на свой ред представя изборителната реформа като решение на проблемите (Renwick 2010:21).

Българска изборителна система

В края на главата е направен кратък преглед на изборителната система в България преди 2009 г. с посочване на най-общите характеристики. Цитирани са изследвания на Живков (2022) по отношение на ранното пропорционално законодателство в България преди ПСВ, както и на Стойчев (1992) и Ганев (2018) по отношение на изборителната система в началото на демократичните промени.

Глава 2. Съдържателни аспекти на предложенията за изборни реформи в България

Втората глава разглежда парламентарния дебат в периода 2009 – 2021 г. Разгледани са всички стенограми от посочения период, като в тях са търсени ключовите думи “преференция”, “преференциално гласуване”, “мажоритарен вот”, “мажоритарна изборителна система” и техните производни. Анализът на парламентарния дебат стъпва върху идеята, че езиковите действия, като речите, са по същество политически действия (Wiesner, Naarala and Palonen 2017). Нашето разбиране е, че, за да вникнем в пълнота защо едно изказване се прави и защо се заема определена позиция, трябва да разгледаме казаното в цялостния политически контекст. Целта на изследването е да бъдат установени основните аргументи в подкрепа или против мажоритарния вот и преференцията. Избран е методът на качествения анализ. Парламентарният дебат е разгледан на фона на политическия контекст в страната, който предхожда промените през 2009 г., приемането на първия и втория изборен кодекс, двата проведени референдума, свързани с аспекти на изборния процес, дебатът за смесена изборителна система през 2020 г. и промените през динамичната 2021 г.

Обобщението на мотивите относно приемането или отхвърлянето на мажоритарния вот и преференцията са представени в две отделни таблици. Въпреки че до голяма степен те се припокриват, този вариант е предпочетен, защото в хода на самия дебат многократно двата варианта са противопоставяни един на друг с отбелязване на техните предимства и недостатъци.

Таблица 1 Мотиви „За“ и „Против“ мажоритарния вот при обсъждането в НС в периода 2009-2021 г.

Мажоритарен вот	
Мотиви „за“	Мотиви „против“
<ul style="list-style-type: none"> • Отговор на обществени очаквания, желание на гражданите; отговор на референдума по темата; • Повишаване на избирателната активност; • Партиите ще издигат по-конкурентни кандидати; • Разпознаваеми личности; • Отговорност на кандидатите; кандидатите застава с името си; • Равнопоставеност между партийни и независими кандидати; • Засилен интерес към политиката, който намалява тежестта на купените гласове; • По-голяма свобода на гражданите да решат кого да изпратят в парламента; • Победата зависи от личности качества на кандидатите; • Засилване на връзката избирател-представител; преодоляване на „пропастта между политици и народ“ • По-големи и по-силни парламентарни 	<ul style="list-style-type: none"> • Облагодетелстване на големите партии; • „Свърхочаквания към мажоритарната система“; митологизиране; превръщане в „панацея“; • Неравно пасивно избирателно право (реформа от 2009 г.); • Неравна тежест на мандатите; • Партийно инженерство; • Увеличаване на купения вот; • Олигархична зависимост на кандидатите; • Лошият пример на реформата през 2009 г.; „несполучлив експеримент“; • Слаба представителност на населението; • Еднопартийно управление, зад което не стои мнозинство от гласове; • Демагогия; • Капсулиране на едномандатните избирателни райони; • Административна тежест и нужда от

<p>мнозинства;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Гласуване за личности, а не партии; • Кандидати с високи професионални и нравствени качества; • По-голям стремеж на депутатите да запазят доверието на избирателите си; • Повишаване доверието в НС; 	<p>допълнителни кадри за администрацията;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Непредвидимост на политическите идеи на избраните депутати; • Проблем с районирането на страната; • Липса на плурализъм; • Раздробяване на политическата система – стимулиране на локални и регионални партии; • Загуба на гласове; • Намаляване на конкуренцията; • Неподходяща за България;
--	---

Таблица 2 Мотиви „За“ и „против“ преференциалния вот при обсъждането му в НС в периода 2009-2021 г.

Преференциален вот	
Мотиви „За“	Мотиви „Против“
<ul style="list-style-type: none"> • „Мажоритарен елемент“ при пропорционални резултати; • Разпознаваеми личности; • Отговор на обществени очаквания/желания; • Повишаване на избирателната активност; • Идеологията остава водеща за разлика от чистия мажоритарен вот; • По-голяма представителност в сравнение с чистия мажоритарен вот; • Гласуване за личности, а не партии; • Повишена представителност; • Коректив на партийната хегемония 	<ul style="list-style-type: none"> • Напрежение между кандидатите от една и съща листа (особено местни избори); • Предпоставки за контролиран и купен вот чрез отбелязване на определена преференция или комбинация от преференции; • Неравнопоставеност между българите в страната и чужбина (заради невъзможността за отбелязване на преференция извън страната); • Вътрешнопартийни проблеми/ борби; • Усложнено броене на гласовете/ отчитане на изборните резултати;

<p>върху определянето на кандидатите;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Уеднаквяване на системите за гласуване за български и европейски парламент; • Реално състезание между кандидати, а не партийни централи; 	<ul style="list-style-type: none"> • Объркване/ затруднение на избирателите; • Голям брой недействителни бюлетини; • Демагогия;
---	--

Обобщение

Партия ГЕРБ за първи път получава представителство в националния парламент на изборите през 2009 г. Това е формацията, която печели най-много от въведените 31 едномандатни избирателни района, в които кандидатите се избират по мажоритарна система с относително мнозинство. През разглеждания период партията предлага няколко пъти въвеждането на мажоритарна система за избора на една част или всички народни представители. За първи път през 2014 г. по време на обсъждането на новия Изборен кодекс от ГЕРБ предлагат 32 от мандатите да се избират по мажоритарна система. По това време ГЕРБ е първа политическа сила, но недостатъчният брой мандати за съставяне на правителство води до оставането ѝ в опозиция. По-късно през 2016 г. след референдума по темата, който не успява да достигне нужния праг, ГЕРБ отново предлага въвеждане на мажоритарна система. По този начин те не позволяват надигането на недоволство срещу тях и се застъпват за реформа, която е събрала значителна подкрепа. Третото предложение за мажоритарен вот идва през 2020 г. на фона на мащабни протести, насочени основно срещу правителството на Борисов и главния прокурор. Тогава от ГЕРБ предлагат въвеждане на смесена избирателна система за ВНС. Последната инициатива в рамките на разглеждания период идва през 2021 г., когато ГЕРБ печели изборите през април, но резултатите не могат да доведат до съставяне на редовно правителство. Позицията на ГЕРБ съвпада пряко с интереса ѝ, тъй като практиката показва, че именно големите партии и партиите със силно регионално представителство са най-печеливши при мажоритарните системи. От друга страна, застъпването на реформа, която е популярна в обществото, има имиджов ефект. Поради това предложенията разгледани по-горе често идват в момент на необходимост от прелегитимация на партията и остава спорно дали целта е реално

въвеждане на системата или опит за позициониране на партията от страната на реформаторите.

По отношение на преференциалния вот позицията на ГЕРБ не е толкова последователна. При изготвянето на Изборния кодекс през 2010 г. те предлагат преференция за парламентарен вот с праг от 20%, а за местни избори тази възможност не се предвижда. След критики по отношение на високия праг, който би довело до много трудно разместване на листите, прагът е свален до 9%. По-късно, още преди провеждането на избори по новите правила, те отменят преференцията. При повторното въвеждане в Изборния кодекс „Манолова“ ГЕРБ настоява прагът да не бъде 7, а 5 на сто от подадените гласове за партийна листа. През 2019 г. от партията подкрепят предложението на ДПС преференциите за отделните кандидати да се считат за валидни, ако кандидатът е получил действителни гласове не по-малко от районната изборителна квота. Тази промяна би довела до много по-трудно разместване на листите. След множество критики и наложено вето от страна на президента Радев, от ГЕРБ променят позицията си. Въпреки тези разнопосочни действия от ГЕРБ никога не застават официално против т.нар. „мажоритарен елемент“. Дори и в случаите, в които с действията си са отменяли преференцията или са увеличавали нейния праг на валидност, те не се обявяват против нея.

БСП е партията, по инициатива на която, през 2009 г. се реализира реформа с въвеждане на 31 одномандатни изборителни райони. Партията предлага промяната в момент, в който губи доверие на изборителите, а новоучредената ГЕРБ набира преднина. След като не успява да спечели нито един от мажоритарните мандати, БСП преосмисля позицията си. Противопоставянето им на мажоритарния вот остава в сила до края на разглеждания период. Реалното въвеждане на преференциално гласуване за парламентарни и местни избори отново идва по предложение на БСП в Кодекса „Манолова“. Въпреки непредвидения резултат на европейските избори, когато лидерът на партията е изместен от първото място от случайно избран кандидат, БСП не се осмелява да внесе официално предложение за отмяна на преференцията, поради нейната популярност сред изборителите. В противоречие на официалната си позиция от трибуната на НС, на изборите през 2014 г. изпълнителното бюро на партията забранява на кандидатите от левията да провеждат кампания за преференциално гласуване.

Най-големият привърженик и инициатор на мажоритарната изборителна система е партията на Слави Трифонов. Това е едно от основните политически послания на „**Има такъв народ**“, а организираният референдум с въпрос за въвеждане на мажоритарен вот дава силен старт на политическия проект. Най-видимото доказателство, че темата се използва за добиване на популярност, е фактът, че след влизането на ИТН в парламента, мажоритарният вот дори не фигурира в първоначалния им проект за изменение и допълнение на Изборния кодекс. След критики срещу тях между първо и второ четене е добавен нов параграф в Преходните и заключителни разпоредби на Кодекса, който предвижда прилагане на пропорционална изборителна система до произвеждането на първите редовни избори за народни представители. Предложеният текст не конкретизира каква система ще замени пропорционалната. Проблематично е и вкарването на съществени промени в Преходни и заключителни разпоредби, без да се следва логиката на цялостното законодателство. Така изпълняването на основната декларирана цел на партията – въвеждането на мажоритарна изборителна система, се отлага за неопределено време.

По отношение на преференциалния вот, ИТН не изразява позиция против, но се противопоставят на предложението за намаляване на прага за валидност с аргумента, че това ще увеличи купения и контролиран вот.

Позицията на ДПС през целия разглеждан период остава непроменена – твърдо против мажоритарния вот и преференцията. Единствено изключение прави подкрепата им за реформата през 2009 г. И в този момент те излагат мотиви против предложението, но подкрепят коалиционния си партньор БСП. Бихме могли да допуснем, че подкрепата за реформата идва и на базата на очакване да спечелят мандат в районите, в които традиционно са водеща политическа сила. Позицията им против преференциалния вот е обяснима с факта, че това е партията с най-ниско образован електорат, който в най-малка степен се възползва от инструмента и предпочита подкрепата за партийната подредба.

Един от основните ефекти на мажоритарния вот е намаляване броя на партиите, които влизат в парламента. Разбираемо против мажоритарния вот са повечето от по-малките партиите, които прескачат бариерата от 4%, но подкрепата за тях не надхвърля 10%, като патриотичните формации и градската десница. Единствено ВОЛЯ се позиционира в

подкрепа на мажоритарния вот в синхрон с редица свои популистски обещания. Това, което се оказва по-решаващо и при градската десница и при националистите, е техният коалиционен формат. Той стои в основата на подкрепата за преференцията от страна на „Реформаторски блок“ и Демократична България, „Изправи се. Мутри Вън!“, „Патриотичен фронт“ и „Обединени патриоти“. При тях вътрешнокоалиционната конкуренция не е деструктивна, а по-скоро се явява мобилизационен фактор за електората. Изключение от това е позицията на партия АТАКА, която системно се противопоставя на мажоритарния вот и преференцията.

Партиите, които ще получат представителство за първи път в края на разглеждания период - Продължаваме промяната и Възраждане нямат изказвания, които да изясняват позицията им по темата.

Обобщението по темата показва, че позицията, която партиите заемат, съответства на прекия им политически интерес. Това се реализира по два основни начина – директно, когато инициаторът на промяната очаква **механично предимство от нейното въвеждане (електорален инженеринг); и косвено, когато се цели имиджов ефект** от предложената реформа.

Глава 3. Практическа реализация на изборните промени

В третата глава е представено изследване на данните от петте парламентарни избора с преференциален вот в разглеждания период – 2014 г., 2017 г., 4 април 2021 г., 11 юли 2021 г. и 14 ноември 2021 г. Представен е броят и дялът на гласувалите с преференция общо и по партии. Преференциалният вот е изчислен като дял на база на гласовете, които партиите са получили в страната, поради това, че гласоподавателите в чужбина нямат възможност за отбелязване на преференция. Изчисленията са въз основа на действителните гласове, подадени за партии и коалиции – т.е. освен гласовете от чужбина са изключени и гласовете за инициативни комитети и гласовете „Не подкрепям никого“. В анализа са включени случаите, в които кандидатите успяват да прескочат 7-процентната преференциална квота, броят на разместванията в листите и броят и имената на преференциално избраните депутати. Включен е и сравнителен анализ на динамиката на преференциалния вот по партии в периода. В приложения са събрани пълните данни за

съответните избори: брой на бюлетините с и без преференции по партии и избирателни райони; преференциални квоти по партии и избирателни райони; бюлетини с и без преференции по партии и избирателни райони; кандидати, преминали квотата, и брой получени гласове; дял на гласувалите с преференция за партия в избирателен район; брой кандидати, преминали преференциалната квота за партия в избирателен район; и брой ефективни преференции за партия в избирателен район. В началото на раздела са добавени и данни за Европейските избори в страната през 2007 г., 2009 г., 2014 г. и 2019 г. Те имат за цел да допринесат за изчерпателност на информацията, но следва да се отчете, че за разлика от данните за парламентарни избори, дисертацията няма принос за тяхното събиране и обработка, тъй като те са публикувани на интернет страницата на ЦИК.

Обобщение и анализ на преференциалното гласуване за парламентарни избори

Дял на преференциалното гласуване

Прегледът на данните за дела на преференциалното гласуване показва, че от неговото въвеждане през 2014 г. до първите избори през 2021 г. се наблюдава тенденция на нарастване на използването. Така от 36% през октомври 2014 г. делът на избирателите, които са се възползвали от възможността да посочат предпочитание, достига 44% през април 2021 г. Това са изборите, в които най-голям брой гласували са отбелязали преференция – общо 1 317 422. Оттам нататък тенденцията за ръст е прекъсната. В трите избора в рамките на 2021 г. се установява противоположна тенденция на спад – от 44% през април до 26% през ноември. Делът на гласувалите преференциално през ноември е най-ниският на парламентарни избори в страната. Ако го измерваме в абсолютни числа, което не е коректно на фона на спада в избирателната активност, но ни дава допълнителен детайл, то броят на гласувалите спада повече от два пъти – от 1 317 хил. през април до 624 хил. през ноември.

Таблица 3 Обобщени данни за брой и дял на преференциалните гласове 2014-2021 г.

	Брой на действителните гласове, подадени за партии и коалиции в страната	Брой на гласовете с отбелязана преференция	Дял на преференциалния вот
5 октомври 2014 г.	3 143 854	1 121 624	35.7
26 март 2017 г.	3 310 608	1 238 407	37.4

4 април 2021 г.	3 029 178	1 317 422	43.5
11 юли 2021 г.	2 562 168	971 284	37.9
14 ноември 2021 г.	2 669 260	624 504	26.0

Дял на преференциалното гласуване по партии

Преференциалното гласуване сред избирателите на **ГЕРБ** може да бъде разделено на два периода – първи период между 2014 г. и първите избори през 2021 г., който се характеризира с нарастване и втори – между 4 април и 14 ноември 2021 г. – при който се регистрира спад. Интересно е, че тези два периода са почти огледални – при първите два избора преференциалното гласуване нараства със сходен темп с този, с който намалява през последните два. Така в началото на периода гласуването с преференции започва от 36%, а в края на периода се връща на приблизително същото ниво от 33%.

Сред избирателите на **БСП** преференциалното гласуване е високо в началото на изследвания период – нещо повече избирателите на БСП и ББЦ са на второ място по отбелязани преференции (по 44%) след тези на РБ на изборите през 2014 г. До изборите през юли 2021 г. този дял варира между 40 и 46%. Изключение правят последните избори от изследвания период, когато делът рязко спада до 28%. Интересен факт е, че през юли 2021 г. делът намалява с 5%, което вероятно се дължи на въведеното изцяло машинно гласуване. Като една от възможните причини за големия спад през ноември би могло да се посочи първоначалният екран на машините¹, който се оказва объркващ за избирателите.

През целия изследван период **ДПС** остава партията, чиито избиратели са се възползвали в най-малка степен от възможността да отбележат предпочитание. Следва да се обърне внимание, че през 2017 г., когато делът е малко по-висок, ДПС е под номер 9 в бюлетината и това е увеличило “случайните преференции”. Ясно се вижда, че преминаването към изцяло машинно гласуване води до значителен спад при гласуването с преференция. При ДПС преференциалната бариера рядко е прескачана в силните за движението райони. Това се случва повече в слабите райони, където квотата е много ниска и реално всеки кандидат, разчитайки на повече лични познати в района, би могъл да я прескочи.

¹ Парламентарните избори през ноември са проведени заедно с редовните президентски избори. Първоначалният екран на машината предоставя възможност на избирателя да посочи дали ще гласува само за народни представители, само за президент или и за двете.

Партията на Слави Трифонов, която идва на вълната на “гласуването за личности”, остава на сравнително ниски нива при използването на преференцията. На трите избора, в които участва, ИТН остава под средното ниво по този показател. И тук най-значителен е спадът през ноември, което обвързахме със затрудненията при първоначалния екран на машината.

Избирателите, които в най-голяма степен гласуват преференциално, са тези на партиите от т.нар. **“градска десница”**. Техният дял варира до почти половината от гласувалите за партията на съответния избор. Той е най-висок при Реформаторския блок – 52%, спада леко при Демократична България през първите два избора на 2021 г. и достига най-ниско ниво от 44% през ноември, когато се регистрира цялостен спад при използването на преференции.²

Друга група избиратели, които условно ще разгледаме общо, са тези на **националистическите формации**. Делът им остава по-нисък от средния за съответните избори. Въпреки това, когато през 2017 г. ПФ (ВМРО и НФСБ) и АТАКА се явяват заедно, те получават малко по-висок дял преференции, отколкото през 2014 г., когато се явяват поотделно. По-нисък от средното е и делът на преференциите за партия Възраждане през ноември 2021 г.

“Изправи се. Мутри вън!” попада в парламента два пъти и делът на използване на преференции остава сходен – четири от десет избиратели.

Останалите партии са получили представителство само в един от петте парламента и това не дава възможност за сравнение по години. ББЦ на Николай Бареков, има сравнително висок дял преференциален вот през 2014 г., при АБВ той достига около една трета от избиратели, а при ВОЛЯ под една трета. Нисък е делът на преференциалния вот сред партиите, които за първи път попадат в парламента през ноември 2021 г. - Продължаваме промяната (20%) и Възраждане (25%). Този резултат идва на фона на спад в използването на преференции сред избирателите на всички партии, с изключение на ДПС, при които делът е равен на този на предходните избори.

² Позволяваме си да направим условно сравнение между Реформаторския блок и Демократична България, но следва да се има предвид, че партиите в състава им се различават, макар и да се препокриват доста като електорат. Следва да се има предвид, че след разпада на РБ, СДС се коалира с ГЕРБ.

Таблица 4 Обобщени данни в % за дела на преференциално гласуване по партии в периода 2014-2021 г.

Избор и	ГЕ РБ	БС П	ДП С	Р Б	П Ф	ББ Ц	АТА КА	АБ В	О П	ВО ЛЯ	ИТ Н	ДБ О	ИС МВ	П П	ВЪЗРАЖ ДАНЕ
5.10. 2014	36. 2	43. 5	22	5 2	27 .7	43. 8	26.5	34. 4	-	-	-	-	-	-	-
26.03. 2017	43. 1	39. 5	26. 6	-	-	-	-	-	30	28.1	-	-	-	-	-
4.04 2021	53. 7	45. 8	23. 2	-	-	-	-	-	-	-	33. 9	48. 8	39.5	-	-
11.07. 2021	43. 9	40. 9	15. 3	-	-	-	-	-	-	-	31. 6	48. 3	41.8	-	-
14.11.2 021	32. 6	28. 1	15. 2	-	-	-	-	-	-	-	23. 1	44. 2	-	20	24.5

Брой на кандидатите, преминали квотата

Кандидатите, получили 7% от гласовете, подадени за кандидатската листа в съответния изборителен район, са изследвани само за парламентарно представените партии. Това е недостатък на изследването, който е резултат от стесняване на обхвата с цел реализируемост. Поради това освен от дела на използване на преференции, броят на кандидатите се влияе и от броя на партиите, преминали 4-процентната квота. Така през 2014 г., когато в НС влизат 8 партии, броят на кандидатите с валидни преференции е значително по-висок от този през останалите години, въпреки че делът на използване на преференции е близък до средния.

Таблица 5 Обобщени данни за броя на кандидатите, преминали 7-процентната преференциална квота в периода 2014-2021 г.

Дата на изборите	Брой кандидати, преминали квотата	Брой парламентарно представени партии и коалиции
5 октомври 2014 г.	377	8
26 март 2017 г.	238	5
4 април 2021 г.	303	6
11 юли 2021 г.	277	6
14 ноември 2021 г.	231	7

Ефективни преференции

Този показател ни дава възможност да погледнем по-детайлно върху реалното използване на преференции. Той неутрализира преференциите за водача, като ни показва къде реално гласовете са довели до разместване в листите. Така виждаме при кои партии преференциалното гласуване е основно при водачите, което на практика е подкрепа за предложената листа. За разлика от показателя брой преференциално избрани депутати, той ни дава възможност да проследим преференциалното гласуване при партии, които имат по-малък брой депутати. Тъй като при тях поради факта, че взимат по един мандат в избирателен район, той винаги се оползотворява от водача на листата и не ни дава възможност да видим пренарежданията по-надолу. Неутрализират се и случаите, в които някои кандидати се отказват от депутатското място още преди решението на ЦИК и така не са отразени при показателя “брой преференциално избрани депутати”.

Докато делът на преференциалния вот се разделя на два периода – период на нарастване между 2014 г. и 4 април 2021 г., следван от период на спад, то броят на ефективните преференции е най-висок през 2014 г. И след това започва постепенно да намалява. Причините за това са няколко. Не трябва да подценяваме факта, че броят на партиите, попаднали в парламента, оказва голямо влияние. В изборите през 2014 г. имаме 8 парламентарни сили, а на изборите през 2017 г. броят им спада до 5. Логично броят на ефективните преференции намалява, въпреки че делът на преференциалния вот се увеличава. На следващите избори през април 2021 г., като резултат от промени в дизайна на бюлетината, отпада възможността за “случайни преференции”, които допринасят до голяма степен за ефективните преференции. При последните два избора намаляването на ефективните преференции съответства на спада на преференциалния вот, но и на факта, че и при двете спечелили партии – ИТН през юли и ПП през ноември – кандидатите, които преминават 7-процентната квота са основно водачите на листи, което не води до размествания.

Както беше посочено, броят на ефективните преференции в първите два избора се влияе от случайните преференции. Тяхното натрупване на свой ред е свързано с номера на партията в бюлетината. Поради това няма да бъде правена съпоставка между отделните партии за тези два избора.

По интересни са останалите три избора, тъй като те се провеждат през много кратък интервал от време без сериозни размествания в кандидатските листи. Така при ГЕРБ, БСП и ДПС най-много са ефективните предпочитания през първите избори на 4 април. На следващите избори броят намалява като спадът е по-съществен при ГЕРБ и БСП и по-лек при ДПС, където традиционно е най-нисък. Това отговаря на дела на използвания предпочитанелен вот, който е разгледан по-горе.

Ефективните предпочитания се увеличават при ДБО и ИСМВ, което не отговаря на използвания предпочитанелен вот. Обяснение може да се търси в нарасналата вътрешнопартийна конкуренция, което води до по-малко предпочитания за водачите за сметка на други кандидати.

Таблица 6 Обобщени данни за броя на ефективните предпочитания по партии за периода 2014-2021 г.

Избори	ГЕРБ	БСП	ДПС	РБ	ПФ	ББЦ	АТАКА	АБВ	ОП	ВОЛЯ	ИТН	ДБО	ИСМВ	ПП	ВЪЗРАЖДАНЕ	Общо
5.10.2014	18	15	13	23	0	22	10	6	-	-	-	-	-	-	-	107
26.03.2017	27	17	1	-	0	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	102
4.04.2021	26	20	10	-	-	-	-	-	-	-	1	13	5	-	-	75
11.07.2021	14	15	8	-	-	-	-	-	-	-	0	14	10	-	-	61
14.11.2021	10	9	8	-	-	-	-	-	-	-	2	18	-	0	0	47

Брой предпочитанелно избрани депутати

Най-важният компонент от гледна точка на резултатите е броят на депутатите, които са предпочитанелно избрани. Той не отразява напълно динамиката на предпочитанелния вот. Отчита се почти двойно покачване между 2014 г. и 2017 г. След премахването на възможността за случайни предпочитания броят се връща на нива близки до първоначалните и последователно намалява, отразявайки намаляването на използването на инструмента.

Таблица 7 Обобщени данни за броя на преференциално избраните кандидати по партии за периода 2014-2021 г.

Избор и	ГЕРБ	БСП	ДПС	РБ	ПФ	ББЦ	АТАКА	АБВ	ОП	ВОЛЯ	ИТН	ДБО	ИСМВ	ПП	ВЪЗРАЖ ДАНЕ	Общо
5.10. 2014	10	5	2	2	0	1	0	0	-	-	-	-	-	-	-	20
26.03. 2017	20	17	1	0	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	39
4.04 2021	14	5	0	-	-	-	-	-	-	-	0	4	0	-	-	23
11.07. 2021	8	4	0	-	-	-	-	-	-	-	0	5	0	-	-	17
14.11. 2021	6	1	0	-	-	-	-	-	-	-	0	3	-	0	0	10

ГЕРБ като партия на първо място по спечелени мандати в три от изборите и на второ място в два от тях, очаквано има и най-голям брой преференциално избрани депутати. Делът на преференциално избраните депутати варира от 10% в 47-мото Народно събрание до 21% от всички депутати от листата на ГЕРБ в 44-тото НС.

Таблица 8 Обобщени данни за преференциално избрани депутати от партия ГЕРБ за периода 2014-2021 г.

Избори	Брой мандати	Брой преференциално избрани депутати	Дял на преференциално избраните депутати от общия дял
5.10. 2014	84	10	11.9
26.03. 2017	95	20	21.1
4.04 2021	75	14	18.7
11.07. 2021	63	8	12.7
14.11.2021	59	6	10.2

44-тото Народно събрание е най-силно откъм преференциално избрани депутати и за БСП като делът им е равен на този на ГЕРБ – 21% от депутатите на левицата. Динамиката при БСП обаче е по-голяма. След последните избори в изследвания период делът спада до едва 4%.

Таблица 9 Обобщени данни за преференциално избрани депутати от партия БСП за периода 2014-2021 г.

Избори	Брой мандати	Брой преференциално избрани депутати	Дял на преференциално избраните депутати от общия дял
5.10. 2014	39	5	12.8
26.03. 2017	80	17	21.3
4.04 2021	43	5	11.6
11.07. 2021	36	4	11.1

14.11.2021	26	1	3.9
------------	----	---	-----

Предвид ниския дял на преференциално гласуване, регионалният характер на вота и партийната си позиция, ДПС има преференциално избрани депутати само на първите два избора от изследвания период. През 2014 г. те са двама (5.2% от общо 38 мандата), а през 2017 г. - един (3.9% от общо 26).

При партиите от градската десница, чиито избиратели се възползват в най-голяма степен от преференциалното гласуване, се забелязва нарастване на дела на депутатите, избрани с преференция – от 9% при Реформаторския блок до 19% за Демократична България в изборите на 14 ноември 2021 г.

Таблица 10 Обобщени данни за преференциално избрани депутати от „градската десница“ (Реформаторски блок и Демократична България) за периода 2014-2021 г.

Избори	Брой мандати	Брой преференциално избрани депутати	Дял на преференциално избраните депутати от общия дял
5.10. 2014 РБ	23	2	8.7
26.03. 2017	-	-	-
4.04 2021 ДБО	27	4	14.8
11.07. 2021 ДБО	34	5	14.7
14.11.2021 ДБО	16	3	18.8

Останалите партии, които са имали преференциално избрани депутати в изследвания период са ББЦ и ВОЛЯ. ББЦ има един преференциално избран депутат през 2014 г., което се равнява на 6.7% от общо 15. ВОЛЯ също има само един преференциално избран депутат през 2017 г., което е 8.3% от нейните 12 депутати.

Фактори за динамиката на преференциалния вот

В края на главата са обобщени основните фактори, които водят до ръст или спад при използването на преференция, както следва:

- **Запознатост с кандидатите и мотивиран избор.**

Това може да бъде следствие от факта, че избирателите се интересуват от кандидатите, които са издигнати от съответната партия и полагат усилия, за да се информират за тяхната личност и номера им в листата. То е следствие и от факта, че партиите се съобразяват и започват да издигат кандидати, които са познати на национално или на регионално ниво и като резултат могат да привлекат както част от гласуващите за

партията, така и избиратели, които не гласуват, или гласуват за други партии. Самите кандидати също водят успешни лични кампании за привличане на гласове.

- **„Случайна преференция“** - натрупването на преференции за кандидати, чиито номер в листата на съответната партия съвпада с номера на партията в бюлетината.

Това обяснение е валидно от началото на въвеждането на преференциалното гласуване до промяната в бюлетината през 2019 г., с която номерата на партиите започват от номер 1, а номерата на кандидатите от номер 101. Първите избори, които се провеждат с новата бюлетина, са изборите за ЕП през 2019 г. За първи път в парламентарни избори новата бюлетина се използва на 4 април 2021 г. Натрупвания на номера на кандидата, който съвпада с номера на партията, има при всички партии и във всички избирателни райони. Макар този феномен да е много често срещан, няма възможност да се определи каква е неговата динамика през годините и да се направи коректно сравнение между партиите. Дори и да се пресметне колко процента са избрали преференциално номера на кандидата, който отговаря на номера на партията, това няма да е коректно. Няма как партиите да са поставени при равни условия – от значение е номерът, който те са получили в бюлетината. Според чл. 253, ал. 3 от ИК броят на кандидатите в кандидатската листа не може да надхвърля удвоения брой мандати в многомандатния избирателен район. Районите на страната обаче са с различен магнитуд – в някои от тях максималната дължина на кандидатската листа е от 8 кандидати, а в най-големия район 23 МИР София в изследвания период достига 32-ма кандидати. Това означава, че партия, чиито номер в бюлетината е между 1 и 8 може да има кандидат във всички избирателни райони, който да съвпада с номера ѝ, и следователно да получава много по-големи случайни натрупвания на преференции. За сметка на това, партия, която е получила напр. номер 21 в бюлетината, какъвто е случаят на коалиция „Реформаторски блок – Глас народен“ на парламентарните избори през 2017 г., има възможност за подобни натрупвания само в 9 района.

Невъзможността да се измери тежестта на случайната преференция се обуславя и от още един фактор - не всички партии регистрират пълни листи. Такъв е примерът на партия ВОЛЯ през 2017 г. Макар че е под номер 6 в бюлетината, тя невинаги има кандидат под номер 6 в листата.

Не е коректна и съпоставката на общия дял на случайни преференции на отделните избори. Невъзможността да се прави сравнение произтича от това, че влияние оказва на кое място в листата са подредени най-големите партии. Например, от значение ще бъде дали на едни избори партия БСП е била под номер 4 или под номер 22 в бюлетината.

Няма как да се сравни и броят на случайно избраните с преференция кандидати. Това е така, защото по-малките партии често имат максимум по един мандат в избирателен район, който се оползотворява от водача, и разместванията надолу в листата остават „скрити“. От друга страна, при по-големите партии има по-голям шанс тези кандидати да влязат в парламента.

- **Използването на преференцията за отчитане при контролиран и купен вот**

Преференциалният вот може да бъде използван като контролен механизъм при купения вот. Тази гаранция, че избирателите са гласували „правилно“, се реализира като отбележат определена преференция за съответната партия. В някои случаи това е последният в листата, в други - определен номер, а в трети – шифър/комбинация от номера. Отделно от това, преференциалното гласуване създава повече възможности на кандидатите да „играят за себе си“ в рамките на кампанията. Това включва както честни методи като активност, медийни участия, срещи с потенциални избиратели и други, така и някои порочни практики като купуване на гласове и използване на влияние за контрол на вота. В дисертацията е обърнато внимание на два индикатора, които могат да свидетелстват за подобни практики, като към тях са посочени конкретни случаи. Първият индикатор е свързан със случаи, в които кандидат получава значителен брой гласове в едни избори, а при следващи избори не преминава квотата или се регистрира значителен спад в гласовете му. Друг индикатор за съмнения при използването на преференции са случите, в които неизвестни лица надминават по преференции известни партийни кадри.

- **Въвеждането на машинно гласуване**

Анализът на резултатите от преференциалното гласуване показва, че неговият дял намалява значително през юли и ноември 2021 г., когато се преминава към изцяло машинно гласуване. Направена е съпоставка в гласовете за партии, които преминават бариерата и на трите избора през 2021 г. и дела на преференциалния вот. Следва отново да

се отбележи, че направената съпоставка на кандидатските листи с малки изключения не показва съществени промени в кандидатите и тяхната подредба. Това показва, че спадът не се дължи на промяна в състава на листите. Резултатите в таблицата по-долу представят преференциалния вот само на партии, които са били представени в поне две Народни събрания. Ясно се вижда, че освен при ИСМВ, при всички останали партии се наблюдава спад в използването на преференции. При ДБО, чиито избиратели са много активни в преференциалното гласуване, този спад е най-слаб.

Таблица 11 Преференциален вот като дял от гласовете за партиите през 2021 г. по партии с представителство в поне два парламента

Избори	ПАРТИЯ					
	ГЕРБ	БСП	ДПС	ИТН	ДБО	ИСМВ
4.04 2021	53.7	45.8	23.2	33.9	48.8	39.5
11.07. 2021	43.9	40.9	15.3	31.6	48.3	41.8
14.11.2021	32.6	28.1	15.2	23.1	44.2	-
Общ спад за периода	21.1	17.7	8.0	10.8	4.6	+ 2.3

• Появата на нови партии

През 2021 г. и на трите проведени избора има нови партии, които не са получавали парламентарно представителство. Това са партиите Има такъв народ, Възраждане, Продължаваме промяната, Изправи се. Мутри въвн! и Демократична България. ИСМВ и Демократична България са коалиции, в състава на които влизат различни формации. Макар и да не са се явявали на парламентарни избори в този състав, ДБО не е нова партия, а включва т.нар. партии от градската десница, които традиционно получават много висок преференциален вот. ИСМВ е формация от няколко стари и нови формации, която получава преференциален вот близо до средното. Различните формации в състава и на двете коалиции водят до вътрешнокоалиционни битки, които преференцията подпомага.

Не такъв обаче е случаят при останалите 3 партии. Докато при ДБО и ИСМВ има известни политически кадри, ИТН, Възраждане и Продължаваме промяната са силно свързани с партийните си лидери. Възраждане не разполага с други разпознаваеми лица освен лидера си Костадин Костадинов. ИТН е партия на Слави Трифонов и единствените други разпознаваеми лица са сценаристите от неговото предаване. Продължаваме промяната е сформирана от бившите служебни министри Кирил Петков и Асен Василев

непосредствено преди изборите и не разполага с известни партийни кадри. ИТН печели изборите през юли, а делът на използване на преференции е под средното ниво. През ноември изборите са спечелени от ПП, която е партията с най-ниско преференциално гласуване след ДПС за целия изследван период. В тези избори бариерата е прескочена и от Възраждане, където преференциалният вот също остава под средното. Така ниското преференциално гласуване за тези партии е в основата на цялостния спад на използването на този инструмент.

- **Спад на купения и контролиран вот**

Купеният и контролиран вот вече беше разгледан като фактор, който води до ръст при използването на преференцията. От друга страна, неговото намаляване може да има отражение върху използването на преференцията. Това, на което следва да се обърне внимание и би било подходящо да се развие в други трудове е динамиката на преференциалния вот през 2021 г. Провеждането на три последователни избора в рамките на една година с почти изцяло идентични партийни листи повдига въпроса за значителния спад на преференциалния вот. Една от възможните хипотези, които могат да обяснят това явление, е намаляването на дела на купения вот. В условията на три поредни парламентарни избора през 2021 г. има основание да се счита, че стимулите, както и финансовите средства за контролирано гласоподаване, са намалели. За купувачите на гласове няма гаранция, че вложените средства ще бъдат оправдани, поради краткия живот на Народните събрания. Към факторите, допринасящи за намаляване на купения вот, могат да бъдат отнесени и мерките на правителството на Стефан Янев и конкретно на вътрешния министър Рашков по отношение на превенцията на тази практика. Сменени са почти всички областни управители (24 от 28), както и ръководните кадри в системата на МВР. Проведени са и редица акции на територията на цялата страна с фокус върху ромските общности, които са рискови по отношение на проблема с купуването и продаването на гласове. За намаляване на купения вот свидетелства и анализ на Антикоруptionния фонд върху активността в определени от фонда рискови секции (Карайотова и Русинов, 2021). Данните на експертите сочат, че избирателната активност в рисковите секции бележи тенденция на спад през юли и ноември спрямо април. Възможно е спадът на

преференциалния вот отчасти да се обясни с цялостното намаляване на купения вот, което затвърждава този негативен сценарий за използване на инструмента.

Анализ на ефекта от машинното гласуване

В края на главата е направен анализ на ефекта от въведеното машинно гласуване. Докато другите обяснения за спада на преференциалното гласуване са по-очевидни, то считаме, че има нужда от още доказателства, които да подкрепят хипотезата за ефекта на машинното гласуване върху избирателната активност и върху използването на преференцията. В допълнение машинното гласуване е една от най-често обсъжданите промени в изследвания период, която също е чест обект на законодателни промени и разглеждането и ще обогати цялостно разработката. В тази част са представени основните предимства и недостатъци на машинното гласуване, представени са изследвания за влиянието на машинния вот върху избирателната активност в други държави (Roseman и Stephenson 2005; Fujiwara 2015; Schneider and Senters 2018; Card и Moretti 2007; Allers и Kooreman 2009; Desai и Lee 2021).

Представена е хронология на въвеждането и използването на машинното гласуване в България от експерименталното му използване през 2014 г. до употребата му във всички секции с над 300 избиратели през 2021 г. Представени са данни за интереса към машинното гласуване. Те показват, че през целия период, в който има възможност за избор между гласуване с хартиена бюлетина и гласуване с машина (до изборите през юли 2021), под една трета са предпочели да упражнят гласа си чрез машина. Посочени са изследвания на нагласите към машинното гласуване, на базата на които е идентифициран профила на избирателите, които потенциално са се отказали да упражнят правото си на глас през юли и ноември 2021 г. заради опасения, че няма да се справят с технологията – възрастните над 70 г., по-ниско образованите, живеещите в малки градове и в селата, както и избирателите на БСП и ДПС.

Използван е сравнителен анализ на данните между секциите с машинно гласуване и секциите, в които се гласува с хартиена бюлетина през 2021 г. Данните показват, че традиционно се наблюдава различно поведение на избирателите в малките и тези в по-големите населени места. Въпреки това, съпоставката показва, че когато има гласуване с хартиена бюлетина (26 март 2017 г. и 4 април 2021 г.), разликата в избирателната

активност между двата типа секции е в размер на 13-14%, а на 11 юли и 14 ноември, когато се гласува само машинно, се увеличава до 18-19%.

Следва да се подчертае, че **докато в секциите, в които се гласува с хартиена бюлетина, избирателната активност между 4 април и 14 ноември 2021 г. намалява с 6%, при секциите с машинно гласуване спадът достига 12%.** Макар да не е възможно да посочим точния размер на неговото влияние, машинното гласуване може да бъде определено като един от факторите за пониженото участие в изборите.

Следва да се направи уговорката, че въвеждането на всяка една нова технология или промяна в изборния процес има нужда от период, в който гласоподавателите да се адаптират към нея. Притесненията от гласуването с машина могат да се окажат само временни и да бъдат преодолени в рамките на няколко последователни избора. Както отбелязва Кашукеева-Нушева, по-честото използване на дадена технология в изборния процес дава увереност както на избирателите, така и на изборната администрация при използването ѝ (2019:67-82). Считаме, че този анализ на ефекта на машинното гласуване върху избирателната активност обяснява и в краткосрочен план негативното влияние върху използването на преференцията. Все пак следва да отчетем, че машинното гласуване създава възможност за по-коректно отчитане на преференциалния вот от страна на избирателните комисии, тъй като при ръчното броене на преференции често се допускат грешки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изборните реформи много често се представят от партиите, замаскирани с идеализъм. Зад това обикновено стоят преки партийни интереси или желание за косвено облагодетелстване и изчистване на политическия имидж. Българският пример не е изключение от правилото. Традиционно ниските нива на доверие в парламентарната институция и съмненията около честността на вота водят до допълнително натоварване с очаквания към реформите.

В разглеждания период „гласуването за личности“ много често се представя като „панацея“, която ще върне доверието в изборния процес. Льобон (2021:103) твърди, че

силата на думите е в образите, които създават, без значение от реалното им съдържание. Според него именно думите, които имат най-неясен смисъл, указват най-силно влияние. Вероятно това е и причината за фиксацията на обществото върху тази тема. От дебата в пленарната зала се вижда, че мажоритарният вот и преференцията се предлагат като инструмент, който ще повиши изборителната активност, ще доведе до издигане на по-качествени кандидати и ще повиши представителността. В периода от 2014 г. до 2021 г., когато възможността за преференциален вот се предоставя на гражданите, това не се потвърждава. В първите парламентарни избори с преференция през 2014 г. изборителната активност е 47.8%, което е лек спад спрямо резултата от предходните парламентарни избори година по-рано – на изборите през 2013 г. активността достига 51.3%. На вторите парламентарни избори с преференциално гласуване през 2017 г. действително се наблюдава ръст в изборителната активност до 54.1%, което е с 5.4% повече от предходните избори. Това е единственият ръст в изборителната активност за изследвания период. Трите последователни избора през 2021 г. бележат тенденция на спад в участието от 50.6% през април до 40.2% през ноември. Така основният аргумент на политическия елит, че реформата се прави по желание на гражданите и това ще ги мобилизира да участват в избори, не се оправдава. Този резултат е доказателство, че изборната технология не може да компенсира липсата на политически идеи, визия и силно политическо лидерство и да се окаже решаваща за мобилизацията на изборителите. Големите обществени очаквания към мажоритарната система и преференциалното гласуване, наложило се като „мажоритарен елемент“, карат партиите да заемат позиции, които да ги представят като реформатори. Положителните нагласи към „гласуването за личности“ водят до умереност в критиките, особено към преференциалния вот. Не липсват и опити вместо отмяна на преференциалния вот да се търсят варианти за неговото обезсмисляне чрез налагане на високи прагове за валидност.

Освен че показва популисткия характер на предложенията за мажоритарен вот и „мажоритарен елемент“, разработката анализира ефективността на една от най-значимите реформи в изборния процес. Проектът е воден от убеждението, че е необходимо промените да бъдат предшествани и последвани от задълбочени анализи на техните предимства и недостатъци. Популярността на едно предложение в обществото не е достатъчна, за да бъде оправдано неговото прилагане. Няма данни, които да потвърждават,

че въвеждането на преференция е довело до по-висока избирателна активност. Не е изключена хипотезата възможността за посочване на определен кандидат в дадена партийна листа да е привлякло избиратели, които традиционно гласуват за друга партия. Това може да има отражение върху електоралната волатилност и персонализирането на мандатите, но не и върху електоралната мобилизация. Без да си поставя за цел изследването на купения и контролиран вот, проектът посочва примери, за които има основателни съмнения, че преференцията се използва по този начин. Полето е обект на анализ от водещи изследователи, чиито данни по-подробно се фокусират върху този феномен. Към момента липсва и достатъчна информация, на базата на която да се заключи, че преференциалният вот е увеличил купения и контролиран вот. Затова сме склонни да твърдим, че преференцията може да бъде използвана като инструмент за контрол на купения вот, който сам по себе си не увеличава дела му, а замества други практики като заснемане на бюлетината с мобилен телефон, индианска нишка и други. Също така тя увеличава възможността за купуване на гласове от отделни кандидати, които „играят за себе си“. Това от ново не доказва, че пазарът на купени гласове се увеличава, а по-скоро, че дава възможност за преразпределяне към индивидуални кандидати.

В заключение можем да обобщим, че акцентът върху формата на изборния процес и изборните процедури понякога измества фокуса от по-важното – неговото съдържание. Прекалено натоварване с очаквания към реформите може да доведе до допълнително разочарование. Качеството на политическия елит зависи преди всичко от партиите, които имат основната отговорност за подбора и подготовката на своите кадри. Преференцията е още една възможност за избирателите да дадат предпочитание за това кой да ги представлява, но от партиите зависи да им предоставят възможност за качествен избор.

Приноси на дисертационния труд

- Дисертацията представя цялостен анализ на ефекта на една от най-значимите промени в изборното законодателство за разглеждания период – въвеждането на преференциален вот. В нея за първи път в научната литература са събрани и анализирани обобщени данни за броя и дела на гласувалите с преференция общо и по партии, броя на кандидатите, които успяват да прескочат 7-процентната преференциална квота, и броя на разместванията в листите. Включен е и сравнителен анализ на динамиката на преференциалния вот по партии в периода. В приложения са събрани пълните данни за съответните избори: брой на бюлетини с и без преференции по партии и избирателни райони; преференциални квоти по партии и избирателни райони; бюлетини с и без преференции по партии и избирателни райони; кандидати, преминали квотата, и брой на получените от тях гласове; дял на гласувалите с преференция за партия в избирателен район; брой кандидати, преминали преференциалната квота за партия в избирателен район; и брой ефективни преференции (размествания) за партия в избирателен район.
- Разработката прави качествен анализ на парламентарния дебат в периода 2009-2021 г. по темите мажоритарен вот, смесена избирателна система и преференциален вот. На базата на него се доказва, че позицията на партиите зависи от прекия им политически интерес, осъществен по два основни начина: директно, когато инициаторът на промяната очаква механично предимство от нейното въвеждане (електорален инженеринг); и косвено, когато се цели имиджов ефект от предложената реформа.

Публикации по темата на дисертационния труд

- Публикация в сборник *„Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, *Философски факултет, Книга докторанти, том 5, 2020* на тема: *„Промените в изборните правила като панацея за дефектите на българската демокрация: свидетелства от парламентарния дебат при обсъждането на кодекса „Манолова“ (2013-2014)*
- Публикация в сборник *„Докторантски четения 2021“* на Софийски университет *„Св. Климент Охридски“* на тема: *„Ефектът на машинното гласуване върху участието в изборите на 11-ти юли 2021 г.“*
- Публикация в сборник *„Докторантски четения 2022“* на Софийски университет *„Св. Климент Охридски“* на тема: *„Спадът при преференциалното гласуване през 2021 г.“*